

УДК 94; 348.5; 246.8:783; 264-911

ББК 86.29+85.31+ 86.37(4Укр)

Любов Генік

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, філософський факультет**ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНОГО ПРАВИЛА**

В статті методом ретроспекції розкрито коротку історію становлення церковного правила Східних Церков та вклад Ісуса Христа, апостолів, Отців і Вчителів Церкви, Вселенських соборів у процес його формування. Проаналізовано і систематизовано різні джерела церковного правила (Документи Вселенських соборів; Джерела канонічного права Православної Церкви; Кодекс канонів Східних Церков; Статуту: св. Савви, Єрусалимський та Студитський, Афонський; богослужбові книги).

У статті виділяються такі етапи формування церковного правила: старозавітний (II-I тис до н.е.), Христово- апостольський (I ст. н.е.), соборний (IV – XIV ст.), реформаційний (XV-XVIII ст.), сучасний – (XIX-XXI ст.). Церковне правило на Сході формували: засновники чернецтва Антоній, Пахомій, Василій Великий, Сава Святий, отці Студити, афонській ченці. Святий Сава з Єрусалиму є законодавцем порядку богослужінь в монастирях. Отці-Студити розділили порядок богослужінь для монастирів і світських людей. В східних обрядах є літургії: св. Якова, Василія Великого, Івана Золотоустого, Літургія Раніше Освячених Дарів, св. Єніфанія, Григорія Великого, Несторія, Якова Барадея та інші. Частина Літургії східного обряду: проскомидія, літургія слова (літургія оголошених), літургія жертви (літургія вірних).

Ключові слова: *Святі: Антоній, Пахомій, Василь Великий, Сава, Отці-Студити; афонські ченці – автори давніх Статутів – Єрусалимського та Студитського. Антифони, тропарі, кондаки, ектенії: велика, мирна, прохальна; причастен, херувимська пісня, Символ віри, акафіст, алуарій, анафора, антифон, богородичен, воскреслий, величальна, вигук-заклик (возглас), догматик, ектенія, задостойник, ікос, іпакой, ірмос, канон, литія, поліелей, прокімен, причасний, трійчен, тропар і кондак, світилен, стихари тощо; релігійні пісні.*

З метою дослідження процесу формування церковного правила слід хоча б коротко ознайомитись із його історією.

Шляхом ретроспективного аналізу прослідкуємо історію церковного правила, спробуємо визначити *канонічні* документи, в яких були записані вимоги, щодо дотримання церковних богослужінь. Цими документами є Статути (Устави) цілих чернечих згромаджень і окремих монастирів, документи Вселенських і помісних соборів християнства, праці Отців і Вителів Церкви тощо.

Для розуміння важливості змісту самого порядку церковного правила, суті всіх додатків і змін, котрі були впроваджені у церковне правило, а також для визначення наукового рівня богословського та літургічного авторитету авторів церковного правила і обґрунтування значення їх діяльності слід коротко проаналізувати: хто і відомих наукових діячів Давнього часу і Середньовіччя зробив свій внесок у формування церковного правила та літургій.

Об'єктом дослідження є церковне правило у християнстві, а **предметом** – етапи його формування та законодавці церковного правила.

Метою дослідження є необхідність з'ясувати джерельну базу для вивчення даного питання та визначення переліку літургій, що складають основу церковного правила східних обрядів.

Завдання дослідження:

- 1) виділити етапи його формування церковного правила;
- 2) з'ясувати, хто створював і формував церковне правило;
- 3) які існують джерела церковного правила та відмінності між ними, уточнивши котрі із церковних правил використовувалися усіма Східними Церквами до розколу 1054 року і чому;
- 4) визначити, які літургії східних обрядів є основою церковного правила.

Щоб прослідкувати історію церковного правила, спробуємо визначити **документи**, в яких були записані вимоги, щодо дотримання церковних богослужінь. Цими документами є Статути (Устави). Як показало дослідження церковних Статутів, що існували, їх вплив на формування церковного правила східного обряду зокрема й Христової Церкви взагалі був досить значний.

Вже добре відомо історичній богословській науці, що християнське церковне правило формувалося на протязі кількох тисячоліть. Про це свідчать документи Старого і Нового Заповіту.

У старозавітніх книгах дуже часто згадують про різні види молитов (І Сам. 1: 10-17; 26-27; І Хрон., Йов. 42: 8-9; Пс. 4: 2; 6:10; 42:9; 65:3; 69:14; II Цар. 8: 22-54) [1].

Коли був побудований Єрусалимський храм, з'явилися приписи, щодо молитви. Перша біблійна книга Хронік розповідає, що ще при скинії (тимчасовий храм в юдеїв під час їх блукань по пустині), а потім у Храмі Соломона «були люди, які співали в Храмі. Вони ставали на службу за приписаним їм порядком» (І Хр. 6: 16-17). І цар Давид наказує прославляти Господа: «Славіте Господа, взивайте Його ім'я, оповідайте про діла Його народам. Співайте Йому, псалми Йому співайте, про всі чуда його оповідайте!» (І Хр. 16:8-9), а «На службу перед Господнім кивотом поставив Давид кількох левітів, щоб нагадували чини Господа, Бога Ізраїля, дякували й восхваляли!» (Пс.16: 4; 8-36) [1, с. 416-417].

Ця ж книга Хронік наголошує, що ще в часи царя Давида були певні години старозавітніх богослужінь: «Давид залишив там, перед кивотом Господнього союзу, Асафа та його братів, щоб вони служили перед кивотом завжди, згідно з завданням кожного дня» (І Хрон. 16: 37) [1].

У наступних розділах перша книга Хронік підкреслює, що для левітів юдейське богослужіння було поділено на черги (І Хрон. 23: 6; 24: 1, 3) і на певні години, бо: «Вони мали також ставати щоранку, щоб славити й хвалити Господа, а так само щовечора» (І Хрон. 23: 30) [1, с. 423].

Цар Давид у книзі Псалмів наголошує: «Сім разів на день я тебе хвалю за твої присуди справедливі» (Пс. 118: 164) або «Опівночі я встану тебе прославляти за твої присуди справедливі» (Пс. 118: 6), а на іншому місці вказує: «Ввечері і вранці, й опівдні я квилитиму і стогнатиму, і мій голос він почує» (Пс. 54: 18) [1].

Книга пророка Даниїла згадує, що він молився в установлені години у вавилонській неволі, повертаючи свій погляд до Єрусалиму (Дан. 6: 11) [1, с. 1009].

Звідси випливає, що ще в старозавітні часи юдеї мали певні розділені години для служби Богові та молитви, про що наголошується устами Давида у вірші з псалма: «Уставів твоїх навчуся, не забуду слова твого» (Пс. 118 (119)) [1, с. 615].

У перші століття існування Христової Церкви зберігалися певні традиційні юдейські часи богослужінь, але через заборони та переслідування їх не завжди могли християни дотримуватись. Крім цього, з'явилися нові богослужіння, які були встановлені Ісусом Христом.

Але спочатку, в давньохристиянські часи, не існувало строго визначеного порядку здійснення усіх богослужінь, і різні церковні общини мали свої статuti, які співпадали в головному (особливо щодо Тайни Євхаристії), але мали між собою певні відмінності, особливо обрядові. Крім того, в перші століття християнства, богослужіння багато в чому залежало від імпровізованої діяльності виконавців богослужіння, перш за все єпископів, як творців Статуту (Уставу). Ця імпровізація була одним із проявів давньохристиянської харизми та залежала від давніх культурних дохристиянських традицій, що впливали на формування окремих літургійних обрядів. Варто теж мати на увазі, що ктитори монастирів та храмів часто самі були й авторами статутів, які регулювали не лишень порядок богослужіння, але й життя ченців того чи іншого монастиря чи ченців-пустинників [6, с. 12].

З посиленням централізації релігійного життя та виходу церкви із підпільного існування, християнська ієрархія почала вживати заходи, які могли забезпечити однаковість і закріплення богослужбових текстів і звичаїв.

На жаль, для наукового дослідження ранні періоди християнства найменш сприятливі через певну відсутність ранньохристиянських джерел. Давні чернечі статuti, які до нас дійшли, містять мало літургійного матеріалу, те ж саме й стосується “Правил святих апостолів” та канонів перших семи Вселенських соборів. Крім того, якщо сучасні статuti відокремлюють дисциплінарні стягнення від літургійної частини, то в давніх документах таке відокремлення не проводилось [1; 2; 6].

Маючи приклади дотримання церковного правила в часи апостолів та їх учнів, можемо спробувати визначити, як формувалось церковне правило, проаналізувавши ті церковні Статuti (Устави), які до нас дійшли хоча б частково або в переробленому вигляді.

Перш за все слід згадати **“Правила Святих Апостолів”** [2, с. 1-21], які вже з кінця III століття використовувалися окремим збірником. Вперше

Правила святих апостолів згадуються на I Вселенському соборі 325 р. (Канон 18), на них посилається Антіохійський помісний собор 341 р. та Константинопольський помісний собор 394 р., Отці Церкви Атанасій Олександрійський, Василь Великий, а п'ято-шостий Вселенський собор (Канон 2) проголошував, що вісімдесят п'ять правил Апостолів були прийняті й затверджені Отцями собору [2, с. 54; 16].

Канон 7 з Апостольських правил наказує не святкувати Великдень перед весняним рівноденням разом з юдеями [2, с. 2], Канони 8-9 наголошують на необхідності Тайни євхаристії та молитви до неї [2, с.3], Канон 37 наголошує на встановленні лічби неділь після свята П'ятидесятниці [2, с.9], Канони 41, 42, 43, 44, 45 чітко виділяють ступені Тайни священства, з чого можна зробити висновки, що вже читалися “Дії апостолів” чи співалися інші молитви, які пізніше згадуються в церковному правилі [2, с.11], Канони 60, 85 доводять, що існувало читання богонатхненних біблійних книг і подають їх перелік для читання у храмах [2, с.15, 21], а канони 64 та 69 із сучасних постів згадують тільки *Великий піст* [2, с.15-17] та канони 52 та 55 П'ято-Шостого Вселенського (Трульського, 691-692 рр.) собору підкреслюють, що протягом нього треба відправляти *Літургію Ранішеосвячених Дарів* (Літургію Григорія Двоєслова) і тільки в неділю інші Літургії, й при цьому наголошують на забороні постити в неділю та суботу, крім Великої суботи [2, с.78-80]. Канон 2 Сьомого Вселенського собору наголошує, що при посвяті єпископів і священників митрополити мають пильно перевірити знання церковного правила кандидатами на свячення [2, с.99-10; 23].

Отці і Вчителі Церкви у своїх працях неодноразово давали вказівки щодо окремих видів богослужінь або всього церковного правила.

Єпископ *Климент Олександрійський* (бл. 146 - 215) у своїй праці “De oratione Dominica” (“Молитва Господня”) згадує теж про години молитви, називаючи часи молитви, а саме: північна, утрень, третій, шостий, дев'ятий час і вечірня й пояснює для чого християни в ті часи молилися [14; 15; 25, с.314].

Філософ і письменник *Тертуліан* (бл. 160-220) у своєму творі “De oratione” (“Про молитву”) розглядає умови доброї молитви, її значення та успішність і пояснює молитву “Отче наш” для новонавернених [14; 15; 24; 26, с. 141]. Крім того, Тертуліан згадує в своїй “Апології” про нічні зібрання християн, на яких вони співають пісні в честь Христа, а в іншому місці називає години тих зібрань, кажучи: “Тому св. Лука оповідає, що третій час, коли Святий Дух зійшов на апостолів, був час молитви, потім шостий час, коли апостоли йшли до храму на молитву, як же могли б ми не визнати, що хоч завжди і скрізь можна молитися, ті три години є особливішими часами молитви? Про це свідчить і приклад Даниїла, що тричі на день молився” [36, с.314].

З великої кількості творів *Оригена* (185-253) до нас дійшов твір “Περὶ εὐχῆς” (“Про молитву”), де він, як Тертуліан та Кипріяни, подає інструкції про

молитву взагалі, її конечність і успішність, а потім коментує Господню молитву “Отче наш” [15; 23; 24; 25, с.117].

Кипріян у своїй праці “De Dominica oratione (Про Господню молитву)” говорить про необхідність і прикмети доброї молитви, теж пояснює Господню молитву і, підсумовуючи, наголошує, що разом з молитвою християнами мають обов’язково здійснюватися добрі справи [25, с.152].

Серед східних Отців Церкви важливе значення має праця “Алостолиш парадосіс” єпископа Риму *Іполита* (бл. 170-235), яка знайдена вирізаною на “статуї Іполита”, що була відкрита 1551 р., де записано частини його творів, в якій він дає багато літургічних приписів та приписи про час богослужень” [11, с.537; 23; 25, с.166, 171].

Святий *Атанасій* (Афанасій Олександрійський, +273р.) не тільки наголошував на дотримання вже установлених практик молитви в Церкві Христовій, але й написав “Життя Антонія” – про монаха - пустинника Антонія, в якій познайомив західне християнство із єгипетськими чернечими правилами та ідеєю східного чернецтва [11, с. 346; 25; 50, с.59]. Св. Атанасій каже: “Сонце, що сходить нехай бачить книгу (тобто Святе Письмо)” [35, с.314].

Серед багатьох східних Отців Церкви слід згадати великий внесок у розвиток і дотримання церковного правила святого *Єфрема Сирійця* (+373р.), який не тільки виступав за дотримання молитовних практик, але й сам написав (за переданням) близько 12 тисяч молитов і релігійних гімнів, в яких прославляв та оспівував народження Ісуса Христа, Його життя, смерть і воскресіння. Частина з них увійшла в Літургії Сходу, зокрема сирійську [15; 25; 48, с.58].

А єпископ Кессарійський святий *Василій Великий* (330-379) зробив найважливішу справу для встановлення церковного правила у Візантії – упорядкував **Літургію апостола Якова**, доповнивши її новими молитвами й молитвоспівами та скоротивши її [27, с.91-132]. Східні Літургії далі розвинув архієпископ Константинопольський *Іван Золотоустий* (347-407), доповнивши **Літургію Василя Великого** новими молитвами і скоротивши її для світського богослужіння [28, с. 151-259; 44; 48; 49; 50].

Серед визначних Отців і Вчителів Церкви слід виділити вчення святого *Августина-Аврелія* Гіппонського (354-430), який у своєму трактаті “De civitate Dei” (“Про царство Боже”) подав виклад історії народів та історії християнства, що справив великий вклад на філософію та інші науки. Історія подається у нього як боротьба двох царств: царства земного і царства Божого. Вони засновані на різній спрямованості любові: “... царство земне засноване на любові до себе, яка доходить до заперечення Бога, царство небесне – на любові до Бога, яка сягає заперечення себе” [14; 15; 23; 25, с.71]. Хоча цій картині відповідають церква і держава як зовнішні форми її прояву, та в кожному з них є представники іншого духовного порядку [30, с.71].

Через те, що св. Августин Гіппонськей був прихильником певного порядку він не міг обминути церковне правило та розпорядження щодо його

дотримання, а тому у своїй книзі “Сповідь” він подає опис псалмоспівів та порядок їх виконання [12, с.40].

Десь приблизно в III-IVст. з'явилася **Літургія Раніше Освячених Дарів**, авторство якої традиційно приписують то папі *Григорію I Великому (Двоєслову, 540-604)*, то *святому Єпіфанію Кіпрському* [11, с.460-463; 30. Т.2, с.65-68], але ніхто із дослідників не заперечує, що саме у час понтифікату папи *Григорія I Діалога* ця літургія поширилась серед усіх Церков, почала використовуватися у час Великого посту, практикується й досі в усіх Східних Церквах [21; 30], оскільки вона має менше співаних молитов, а більше речитативних чи читаних вголос.

Візантійський обряд використав Літургії: апостола Якова, каппадокійця Василя Великого та сирійця Івана Золотоустого, Єпіфанія Критського. Крім цих східних Літургій, що перейшли до візантійського та інших обрядів, існували Літургії інших авторів, що використовувалися окремими східними обрядами, зокрема: Літургія апостола Марка, Літургія Кирила Олександрійського, Літургія із Євхологіона Серапіона Тмуїтського, Анафора святого Григорія Богослова у *коптському обряді* [21, с. 64, 77]; а Літургії: ефіопська Святих Апостолів, Господа нашого Ісуса Христа, Діви Марії, “Святого” Діоскора, св. Івана Євангеліста (Богослова), св. Григорія Вірменського (Партева), 318-и православних отців, святого Атанасія, святого Василя Великого (але переклад з коптської літургії того ж імені), св. Григорія Назіанзина, “Святого” Якова Серугського (за Літургістом Брітманом), Св. Кирила Олександрійського в іншій редакції в *ефіопському обряді* [20, с.79], Літургія *Несторія (380-451)* та *Якова Барадея (500 – 578)* вживаються у *сирійських обрядах* тощо (Див. Додаток Г) [21, с.77; 53].

Окрему увагу на дотримання богослужінь та виконання церковного правила звертали помісні та Вселенські собори.

Вже на першому Вселенському соборі (325р.), який проходив у Нікеї, згадується про обов'язковість молитов та наголошується, що після Великого посту в **неділі Пасхи та наступні 40 днів після неї треба молитись стоячи**, щоб досягти більшого зосередження на молитві (Канон 20) [2, с.30].

Окремо розглядалось питання про святкування дня Христового Воскресіння та богослужіння у цей день [50, с.57].

Немалу роль у поширенні і розвитку храмових богослужінь та дотриманні церковного правила відіграли Отці Другого Вселенського собору, який проходив в Константинополі 381 року [17]. Собор розглянув дуже важливе христологічне та тринітарне питання [11, с.18-21; 55-56]: про рівність Святого Духа з Отцем і Сином та про єдність Пресвятої Трійці (Канон 5), створюючи таким чином підстави для збереження Літургії та її молитв [2, с.33].

Ефеський собор – Третій Вселенський – 431 р. [11, с.56-61] сформував передумови для створення нових молитов, які ввійшли пізніше в церковне правило, зокрема богородичних (Канон 7) [2, с.37].

На Четвертому (Халкідонському) 451 р. [11, с.61-63] і П'ятому (Константинопольському) 553 р. [11, с.63-64] Вселенських соборах ще раз розглянули проблему про **дві природи** в одній особі Ісуса Христа. Цим самим собори дали підтвердження вже існуючим молитвам до Ісуса Христа, які здійснювались за церковним правилом (Див. *Додаток В*) [2].

На П'ято-Шостому Вселенських (Константинопольських) соборах 553 і 680-681 рр. [11, с.63-67] ще раз обговорили проблему **про одну чи дві волі** в одній особі Ісуса Христа, тобто погляди *монофелітів* чи *дифелітів*. Собор визнав Ісуса Христа Боголюдиною з двома волями і двома природами, що й відобразилося в усіх текстах богослужінь та молитов.

На Нікейському VII Вселенському соборі, котрий відбувся 787 р. [11, с.67] дискутувалась проблема ідолопоклонства та іконоборства, яка водночас ще раз піднімала питання молитов у присутності ікон чи без них.

Константинопольський собор – Восьмий Вселенський, – що проходив у 869-880 роках [11, с.67-69], ще раз наголосив на збереженні раніше ухваленого ставлення до Ісуса Христа і Марії Богородиці та святих ікон [1; 16].

На наступних Вселенських: Дев'ятому, Десятому, Одинадцятому (Латеранських) соборах [11, с.181-182, 183, 186] розглядалось питання про вибори папи, а також про уділення Святих тайн (тайнств): Хрещення, Шлюбу, Євхаристії [50, с.291-293], до того на Одинадцятому було прийнято ряд канонів, що стосувались церковного правила як східних так і західних обрядів [11, с.185]. Десятий Вселенський собор, що проходив у Ліоні, прийняв ще важливе рішення про необхідність *молитви за душі в чистилищі* (Канони 830-839. ККСЦ) [5].

Собор XVI Вселенський у Констанці (1414) розглянув питання про Тайну Євхаристії як основу Літургії та різні євхаристійні обряди [11, с.205-206], через що було внесено нові додатки до церковного правила.

Вже на XVII Вселенському (Базельсько-Ферраро-Флорентійському) соборі (1431-1449рр.) крім інших проблем розглядалось питання про цінність різних обрядів, молитов та добрих вчинків, зроблених на користь померлих душ, про значення та необхідність молитви за померлих [11, с.214-217] та внесено відповідні постанови до церковного правила.

Окремо слід вказати, що велику увагу до історії церковного правила та його особливостей у східному обряді приділялося у Львівській Богословській Католицькій академії (1928-1944), де, зокрема отець-доктор Степан Рудь читав такі лекційні курси для студентів: “Історичний розвій вечірні, повечерія і полуночниці” (2 курс) “Літургійний рік в його пасхальнім крузі” (3 курс), “Про літургіку та її історичний розвиток” (4 курс) та “Пояснення тексту церковного правила” (5 курс) та інші [7. Т.1, с.104, 106, 107, 108].

Але найбільш глибоко обговорювалося ряд питань, що стосувались церковного правила східних обрядів, на Двадцять першому Вселенському (II Ватиканському соборі [11, с.240-244; 22]: конституція “Про святу Літургію”, два декрети: “Про Східні Католицькі Церкви”, “Про екуменізм”, а

найважливіший документ, що стосується церковного правила – це декрет “Про священничий вишкіл” [3; 59], де вказано, що осередком молитви залишається Свята Літургія, але поряд із нею зберігаються інші богослужіння. Саме він прийняв ряд декретів та конституцій, що стосувалися богослужінь не тільки в Західній Церкві, але й щодо богослужінь, які здійснюють Східні Церкви, затвердивши Кодекс канонів Східних Церков [5].

У конституції Другого Ватиканського собору про Святу Літургію “Sacrosanctum Concilium” наголошується: “Особливою гідністю наділені ті священні богослужіння окремих Церков, які здійснюються за ропорядженням єпископів згідно зі звичаями або законно схваленим книгам.

Водночас необхідно, щоб ці богослужіння були узгоджені із річним літургійним колом богослужінь і впорядковані так, щоби узгоджувалися із Літургією, з неї випливали і приводили до неї людей, оскільки за своєю природою Літургія переважає інші богослужби” [3, с.21; 59].

З’ясувавши, який вклад внесли Отці й Учителі Церкви та єпископи – учасники Вселенських соборів – у розвиток церковного правила, постараємось проаналізувати як мінявся текст самого церковного правила у різних Статутах (Уставах). З цією метою нам необхідно визначити в якому церковному документі записувався сам текст церковного правила.

Тексти церковних правил відомі з історії християнства у книгах, які виходили під грецькою назвою “Типікон” або “Типик”. Грецьке слово “Тулкікоґ” складається із двох значень: першого – *тип*, а другого – *порядок*.

Типик (типікон з гр. *τύπος* – відбиток, зразок, форма) – це книга, в якій подані зразки статутів чернечих згромаджень і чинів та основні вказівки, щодо *добового, тижневого та річного кола богослужінь*, що складають церковне правило, часу їх відправ, пояснення коли і які піснеспіви треба співати. 1-а частина призначена для священників, 2-а частина подає рекомендації щодо служб Божих на кожен день року, а 3-я частина пояснює церковні пісні [6; 9; 36, с.7]. Звідси випливає, що: **“Типікон** – це церковна богослужбова книга, яка подає в систематичному вигляді порядок і зразок здійснення богослужінь”.

В основу сучасних Типіконів лягли раніші документи, аналіз яких покаже стадії формування церковного правила [6, с.5-34; 47].

Найстаріший Статут, який до нас дійшов, хоч і в зміненому вигляді, є **Статут Єрусалимський** або **Статут св. Сави** [36, с.9-11; 47]. **Сава Посвячений** – чернець, що жив у перші століття християнства в палестинській лаврі біля Єрусалиму. За церковним переказом цей Статут був прийнятий святим Савою від свого сподвижника і вчителя преподобного Євтимія Великого (+473р.). Сам текст Статуту Єрусалимського згорів 614р., коли перський цар Хосров взяв Єрусалим. Збереглися копії цього Статуту. Єрусалимський патріарх Софоній, який довгий час був ченцем монастиря святого Сави, ввів цей Статут в Єрусалимському патріархаті з *додатками* окремих канонів і пісень близько 640р., де й зберігся його пізніший текст (з VII ст.).

Цей Єрусалимський Статут у VIII ст. в Константинополі доповнили своїми додатками та новими піснеспівами отці-студити – святі Іван Дамаскин, Косма Маїмський та Андрій Критський. Сподвижники студитів Митрофан, Анатолій, Федір Студит його брат Йосип, Теофан, Йосип Піснеспівець, Григорій – митрополит Никомідійський.

В XI ст. над Єрусалимським Статутом працювали Никон Черногорець, патріархи Константинопольські Олексій, а в XIV ст. – Філотей та святий Євтимій – патріарх Тирновський (з Болгарії).

Початкова редакція Статуту святого Сави була короткою. У ній дисциплінарні правила переважали над богослужбовою частиною. Згодом була його пізніша редакція, якщо порівняти з болгарськими богослужбовими книгами, то можна помітити, що в первісному варіанті Єрусалимського Статуту немає пізніших т. зв. Маркових розділів.

До XI ст. богослужіння здійснювалось за Єрусалимським Статутом у Єрусалимській, Олександрійській, Антіохійській та Київській Церквах. Пізніше він почав входити в практику інших Церков. Цьому посприяли ряд факторів:

- а) авторитет Святої Землі, де народився Спаситель наш – Ісус Христос;
- б) діяло представництво Єрусалимської лаври святого Сави у Константинополі, куди приїжджали часто духовні особи з інших Східних Церков (див. *Додаток Г*);
- в) часті приїзди Єрусалимських патріархів до Константинополя і походження деяких Константинопольських патріархів із Єрусалиму чи Антіохії (Косма Єрусалимлянин (1075-1081), Теодосій Антіохійський (1178-1183) чи Досифей Єрусалимський (1190-1191);
- г) занесення святим Савою Сербським Єрусалимського Статуту в афонський монастир Хілеандр і в Сербію, звідки Статут почав поширюватися в інші області давньої Сербії [36, с.10-11; 47].

Перехід на Єрусалимський Статут у самому Константинополі стався десь приблизно в XII ст. Про це свідчить той факт, що деякі положення про Успенський піст, в цьому Статуті були строгіші від тих, що діяли в східному обряді раніше, що викликало певні суперечки на Афоні й афонські ченці звернулися до Константинопольського патріарха Миколи Граматика (1084-1111), який у своєму посланні до Протата Афонської гори віддав перевагу єрусалимському звичаю.

Після хрестоносних походів Студитська лавра в Константинополі втратила своє авторитетне столичне значення і її *Студитський Статут* повністю змінюється Єрусалимським, але в останній входять студійські особливості [9].

Таким чином, імператором Костянтином Палеологом у 1293 році в Студитському монастирі був уведений не чистий Студитський Статут, а зведений Статут, який складався із *Єрусалимського (Савинового), Студитського та Великої кафедральної патріаршої церкви* (у столиці).

Статут Студитський – це правила, які лягли в основу другого Типікона, що теж широко використовувався у східному богослужінні. Це – Устав (Статут) Студитського монастиря, **заснованого в 463 році** в Константинополі при церкві Івана Предтечі римським патрицієм і сенатором **Студієм** [36]. У Константинополі цей монастир мав таке ж значення як монастир святого Сави Освяченого в Палестині. Дуже швидко цей монастир став одним із відомих чернечих центрів візантійської столиці. Першими студитами стали ченці з монастиря Неусипних (*гр.* акіміти). Важливу роль відіграв монастир на чолі із своїм знаменитим ігуменом **Федором Студитом (+826р.)** у період іконоборства [7, т.3. с.613], в період боротьби між Константинопольськими патріархами Фотієм (бл. 820-890) та Ігнатієм Рангаве (бл. 798-877). У день пам'яті про страту Івана Предтечі – *Усікновення голови Івана Хрестителя* – монастир проводив пишні виходи. Зрозуміло, що така роль монастиря вплинула на авторитет його статуту.

Спочатку Устав (Статут) цієї чернечої обителі був зафіксований в “Нарисах”. Сам Статут був записаний трохи пізніше, вже після смерті Федора Студита, хоч він до нас повністю не дійшов, як наголошує російський історик і митрополит Макарій Булгаков, десь приблизно в кінці X століття [36, с.12; 47].

Статут Федора Студита поширив в Київській Русі, в Києво-Печерській Лаврі, ігумен *Теодосій Печерський* десь приблизно 1055 року. Цей Статут діяв у студитських монастирях на українських землях до ліквідації автономії Київської митрополії 1686 року.

Якщо співставити **Студитський** та **Єрусалимський Статути**, то можна побачити їх спільні та відмінні риси.

1) Єрусалимський Статут св. Сави передбачав проживання ченців – келійників, що жили самотньо в печерах-келіях, збираючись тільки на свята та недільні богослужіння;

Студитський Статут розрахований на ченців, що проживали в одному місці під наглядом одного ігумена у місті;

2) Порівняння показує, що в Студитському Статуті немає всеношних богослужінь, але є щоденна *вечірня, північна і утрєня*, а в Єрусалимському Статуті є всенічні богослужіння (*чування*), *перший час* об'єднується із *утренню* [35, с.13; 46];

3) Важлива відмінність Студитського Статуту полягає в тому, що в ньому на недільній *утрені* не співалися стихарі *непорочні*, а Федором Студитом вони були замінені на *степенні* стихари;

4) Ще одна важлива відмінність цих двох Статутів, яку підкреслює дослідник Одинцов, це здійснення *проскомидії* *дияконом* за Студитським Статутом [6; 36; 47].

Крім згаданих двох чернечих Статутів існували ще інші Статути для світських соборних храмів до IX ст. Зокрема існував *Устав (Статут) пісенної послідовності*. Він складався ченцями в Антіохії та Єрусалимі ще протягом I – III століть. Як наголошують дослідники-літургісти, у храмі

Воскресіння у Єрусалимі існував певний пісенний порядок богослужінь. Про це свідчать щоденники паломниць до Святої Землі в IV ст. Сільвії Аквітанки та Етерії. Цей Статут був доведений до досконалості й дістав назву *Типика Великої Церкви* – святої Софії в Константинополі. Його знайшов один із визначних літургістів XIX століття професор Київської духовної академії А. А. Дмитрієвський в 1895 році на о. Патмос [36, с.14; 47].

Характерною особливістю цього богослужбового Статуту була відсутність дисциплінарної частини, через те, що він відносився не до монастиря, а до кафедрального храму з його пишним столичним церемоніалом. Подається детальний опис особливих богослужінь і послідовності піснеспівів, виходи з *литіями* (прошеннями) з нагоди особливих випадків (присутності монархів) [20, с.14; 36, с.14; 47].

Шляхом зіставлення цього Статуту *Великої Церкви* з іншими Статутами ми виявили, що поряд з Літургією, вечірнею, повечір'ям, північною, утреною, першим, третім, шостим, дев'ятим часами в ньому містились *нові приписи* щодо Літургії, вечірні, утрени, панахиди, третьо-шостого часу.

Крім названих вище Статутів використовувався *Святогорський Статут* з гори Афон, який мав велике значення для розвитку східного чернечого життя. До ченців-пустинників у X столітті Афанасій Афонський приніс Устав Студійський, який був доповнений і перероблений. В XI ст. на Афон проникає Єрусалимський Устав, який спочатку приймає Іверський монастир, а Хілеандрський монастир стараннями святого Сави використовує змішаний – єрусалимсько-афонський.

Характерним для афонського правила є поширення келійної практики проживання монахів і спеціальні аскетичні правила (для ченців-келійників) [20, с.19; 36, с.19; 47].

Ретроспективний і порівняльний методи вивчення історії Уставів (Статутів) показали, що досить рано між ними прослідковується така тенденція у розвитку, як поділ на чернечу і світську лінії, які поступово взаємно проникали одна в одну й зливались.

У Київській Русі ширились “Требники” і “Служебники” під спільною назвою “Молитвослов” ще з перекладів Кирила і Мефодія.

В Україні до середини XIII століття прослідковуються впливи то Єрусалимського то Студійського Уставів (Статутів), які зберігаються до середини XIV ст.

У XIV сторіччі Константинопольський патріарх Філотей Коккін (1354-1355; 1362-1376) проводить літургійну реформу і видає свій устав “Діятаксіс”, який на Русі пробує упровадити митрополит Київський Кипріянін (1354-1406) і видає свій “Служебник” (на основі Єрусалимського Статуту з додатками Філотеевого “Діятаксіса”). Дослідник-літургіст отець Родіон Головацький відмічає, що після татаро-монгольського нашестя в Україну проникають візантійські впливи, створюючи тим самим літургійний хаос, “бо

ще на Володимирському синоді 1274р. єпископи Київської митрополії намагаються привести український обряд до одності” [12, с.8-9; 47].

Але подвійні єрусалимсько-візантійські впливи статутів продовжували діяти в Україні аж до XVII століття поки Берестейська унія та Переяславська рада не припинили цей процес іншими впливами.

Підсумовуючи слід наголосити:

1) Джерелами для вивчення історії церковного правила є книги Святого письма Старого і Нового Заповіту та канонічні документи християнства: *Статуту (Устави) цілих чернечих згромаджень і окремих монастирів, документи Вселенських і помісних соборів християнства, праці Отців і Вчителів Церкви* тощо.

2) Як показало дослідження церковних Статутів, їх вплив на формування церковного правила східного обряду зокрема й Христової Церкви взагалі був досить значний;

3) виділилися **такі етапи** формування церковного правила: старозавітній – II-I тис. до н. е.; Христово-апостольський – I-III ст. н. е.; соборний – IV–XV ст.; реформаційний і контрреформаційний – XV–XVIII ст.; сучасний – XIX–XXI ст.

4) Церковне правило на Сході формували засновники чернецтва Антоній, Пахомій, Василій Великий, Сава Святий, отці Студити, афонські ченці та інші. Святий Сава з Єрусалиму є законодавцем порядку богослужінь в монастирях. Отці-Студити розділили порядок богослужінь для монастирів і світських церков.

5) Метод співставлення *Єрусалимського* та *Студійського Статутів* дав можливість побачити їх спільні та відмінні риси:

а) *Єрусалимський Статут св. Сави* передбачав проживання ченців – келійників, що жили самотньо в печерах-келіях, збираючись тільки на свята та недільні богослужіння;

Студійський Статут розрахований на ченців, що проживали в одному приміщенні під наглядом ігумена у місті;

б) Метод аналізу й порівняння показує, що в *Студійському Статуті* немає всеношних богослужінь, але є щоденна вечірня, північна і утрєня, а в *Єрусалимському Статуті* є всенічні богослужіння, перший час об'єднується із утрєнню [19, с.13; 47];

в) Важлива відмінність *Студитського Статуту* полягає в тому, що в ньому на недільній утрєні не співалися стихарі *непорочні*, а Федором Студитом вони були замінені на *степенні* стихари;

г) Ще одна важлива відмінність цих двох Статутів, яку підкреслює дослідник Одинцов, це здійснення *проскомидії* дияконом за *Студійським Статутом* (див. *Додаток В*).

г) Порівняльний аналіз цього Статуту *Великої Церкви* з іншими Уставами показав, що поряд з Літургією, вечірнею, повечір'ям, північною, утрєнею, першим, третім, шостим, дев'ятим часами в ньому містились **нові приписи** щодо *Літургії, вечірні, утрєні, панахиди, третьо-шостого часу*.

Але якщо перші дві здійснювались однаково, то напередодні великих свят відправлялась *панахида*, яка відповідала в монастирському Статуті повечір'ю, а у час Великого посту замість Літургії відправлявся в середині дня *третьо-шостий час*.

5) У східних християнських обрядах є *літургії* – осередки церковного правила (див. *Додаток Г*): *апостола Якова, євангелиста Марка, святих Василя Великого, Івана Золотоустого, Єпіфанія Кіпрського, Атанасія Великого, Івана Богослова, Григорія I Великого (Двоєлова), Несторія, Феодора Мопсуестійського, Кирила Олександрійського, Діоскора Олександрійського, Якова Барадея та інших* [21; 24; 25; 53].

6) Порівняння текстів Літургій східного обряду дає підстави стверджувати, що всі Служби Божі поділяються на такі частини: **проскомидія, літургія слова (літургія оголошених), літургія жертви (літургія вірних)**. В окремих обрядах існує четверта молитовна частина (наприклад, у вірменському).

7) Сформувалися такі музично-поетичні чи музично-прозові літургійні форми, які використовувалися у різних *східних обрядах* (коптському й ефіопському, халдейському, сиро-малябарському, вірменському, грецькому (візантійському), кирило-методіївському (руському), маронітському тощо): *антифони, тропарі, кондаки, ікоси, ектенії (літанії): велика, мирна, прохальна; причастен (причасний), херувимська пісня, Символ віри (“Вірую”), задостойники, гласи, аллилуарії, релігійні пісні гімни* тощо (див. далі - **Словник музично-релігійної термінології**).

ДОДАТКИ

Додаток В. Словник музично-релігійної термінології

Акафіст. Слово “акафіст” грецького походження (гр. Ακαφίστου = “akaphistou” дослівно означає “несідальний спів”). Це форма християнської гімнографії, достосована до відправи особливих церковних служб Божих на честь Ісуса Христа, Богородиці окремих святих чи свят, що здійснюється молільниками навстоячки.

Історія акафісту сягає сивої давнини. Ця високого злету поезія витворилась у Візантії впродовж 6-7 століть і набула поширення у країнах Південно-Східної Європи. Першим за взірцем вважається Акафіст до Пресвятої Богородиці, ймовірними авторами якого вважаються: Роман Сладкопівець (+560 р.), патріарх Сергій Константинопольський (+638 р.) чи Георгій Пісида (кінець 6-7 ст.). Перший друкований слов'янський Акафісник видав Франциск Скорина в 1525 році.

Акафіст як молитовно-поетичний твір складається із 25 пісень; 13 коротких (кондаків) та 12 довгих (ікосів). Кожний із 12 ікосів має 12 закликів, звернених до Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці, які порівнюють їх з найблагороднішими проявами Божої любові до людського роду. Перша частина акафісту – історичний переспів життя Ісуса Христа, Божої Матері чи

інших святих. Друга – догматична та повчальна, й оспівує правди віри про дану особу.

Акафіст – це могутня силою своєї думки поезія, пребагата на оригінальні порівняння та вислови. Дванадцять разів по дванадцять повторюване звеличування надає акафістові пієтизму та святості і ніби спонукає Христа Господа, Богоматір чи когось із святих вислухати людські благання. В Україні акафісти дуже популярні. Підносячи розум і серце до небесної краси, їх співають у церкві стоячи, а також читають приватно як особисту молитву [29].

Алилуарій (гр. ἁλληλουῖα, від давньоєвр. “халлелуйя”, що означає “хваліте Бога”) – самостійна частина релігійної музики, яка співається після проголошення священнослужителем Апостола, а співаки – “алилуя” (Апокал. 19: 1-6.). Поширилась ще в Старому Заповіті як хвалебний вигук Богові (Ягве) [29, с.613].

Анафора (гр. ἀναφορά – “анафора” – піднесення) – поетичний прийом, повторення слова, звуків або синтаксичних конструкцій на початку віршованих рядків, строф у Службі Божій [29, с.662].

Антифон (з гр. ἀντίφωνος) – пісня, що звучить у відповідь, в якій рядки взяті із книги Псалмів, які поперемінно співалися по обох крилосах, з приспіваними або до Ісуса Христа, або до Пречистої Діви Марії, написані для добового, тижневого та річного кола богослужінь (на честь святих) або на неділі. Їх є **три**. Вони з'єднані малими ектеніями й закінчуються виголосами до Пресвятої Тройці. Поширилось у християнській практиці з IV століття [29, с.175].

Богородичен (болгар. Bogorodychen, гр. Bogorodichen) – пісня на честь Марії Богородиці [27; 51].

Воскреслий – пісня, яка співається на прославу Христового Воскресіння [27; 51].

Величальна (з укр.) – похвальна пісня, що звеличує Спасителя, Богородицю, святих або подію [27]. Починається словами “Величаємо тебе...” Цикл таких пісень-величань, що складається з кондаків та ікосів називається **акафістом**.

Вигук - заклик (старослов'ян. – **вбзглас**) – кожний короткий вигук, яким закінчується тиха молитва священника із закликом вірних до молитви [27; 51].

Догматик (гр. δογματικός) – пісня, в якій проголошується якась догма про Ісуса Христа, зокрема догма про дві природи [28; 51].

Ектенія (з гр. ἑκτενεία перекладається як особлива молитва) – це складова частина Літургії; це збір коротких прошень, котрі виголошує священник чи диякон, а народ на кожне прошення відповідає: “Господи помилуй”, чи “Подай, Господи”, а вкінці священник звертається до Пречистої Діви Марії чи Ісуса Христа просячи їх про опіку [27; 31; 51].

Кожна ектенія закінчується **вигуком-закликом** до молитви. Каждая ектения заканчивается возгласом-призывом о молитве. Each Litany ends with a cry, a call to prayer.

Ектенії є:

- 1) велика або мирна “В мирі Господу помолімся”....;
- 2) мала;
- 3) сугуба або подвійна;
- 4) прохальна “Усіх святих згадавши...” [44; 47, с.491].

Задостойник – це пісня, яка співається на Службі Божій замість богородичної пісні: “Достойно і праведно є...” [27; 51].

Ікос (гр. Οίκος - ойкос) дослівно – дім. За змістом пісні – будівля чеснот на честь святого або Божих досконалостей; більша від кондака і закінчується з кондаком одними словами [27; 28; 36; 51].

Іпакой (з гр. Нуракоі – слухати, відповідати, відгукуватися) – пісня про те, що ангел благовістив жінкам-мироносицям про воскресіння Христа і вимагає напруженої уваги слухача, щоб доспівати приспів [27; 51].

Ірмос (з гр. Εἰρμός - ірмос – зв’язую) – пісня, яка нагадує одну із старозавітніх пісень; Іван Дамаскин надав їм правильної форми і мелодію. Це – початковий піснеспів, який має на меті наспівом пов’язати інші пісні канону [51].

Канон (гр. κανόνας) – це пісня, що складається з 9-ти пісень, кожна з яких в свою чергу складається із *ірмоса* і кількох *тропарів*, а закінчується *богородичним* [30; 51].

Кондак (гр. κοντάκιον (кондакіон) – малий домок) – коротка пісня в честь релігійного свята й співається разом з тропарем паралельного змісту [30].

Литія (від гр. Λιτή) – посиленна просьба-молитва, а пісні-молитви називали **літаніями** (з гр. λιτανεία – процесія). Молитви-прохання, які виголошували під час вечірніх походів називали *литіями* [38, с.733; 43; 51].

Поліелей (з гр. Πολυελαίου - πολλὰί – багато, ἔλεος – милість) – пісня, яка співається під час утрени. Це вірш із псалмів 134 та 135, де за кожним віршем повторюється фраза: “як повік милість Його...”. В давнину запалювали багато свічок [36].

Причасний – це пісня-вірш, вибрана з псалма з приспівом “алилуя”, що виконується під час приготування до причастя у східних обрядах [27; 36].

Прокімен (гр. προκεμένον – запропонований наперед) – пісня-вірш взятий з псалмів і вживаний перед читанням Апостола разом з образними оповіданнями із Старого Завіту – **парамеями** [27; 51].

Світилен (з *церк.-слов'ян.*) – просьба про зіслання духовного просвітлення згори [28].

Статут – (церк.-сл. – **устав**) – книга правил поведінки, прийнятих і діючих в чернечих спільнотах монастирів, або положень, що визначають порядок богослужінь протягом *дня, тижня, року в Христовій Церкві*.

Стихари (гр. Στίχος - стихос – вірші; στίχο – стих, тобто вірш) – вибрані пісні-вірші, що повторюють старозавітний вірш, переважно із Псалтиря. Стихари є самогласні, подібні, стиховні стихари [44; 51].

Трійчен (із старослов'ян. чи болгар.) – пісня в честь догми Пресвятої Трійці: “Святий Боже, святий Крпкий, святий Безсмертний, помилуй нас” [27; 28].

Тропар (гр. Τροπάρю – гімн) – це поетична розповідь про значення свята або окремого святого [33].

“Увірую” (“Вірую в єдиного Бога...”) – християнський символ віри, де коротко викладені основні ідеї християнства. У східних і західних обрядах є обов'язковою частиною Літургії чи Меси, може читатися, виконуватися речитативом або є найпоширенішим піснеспівом, що відповідає у західних обрядах такому ж молитвоспіву, що латинською мовою називається **“Credo”** (дослівно – “Увірую”).

Скинія – тимчасовий храм-намет для богослужінь і жертвоприношень під час 40-річного блукання юдеїв у пустині.

Додаток Г. Орієнтальні (Східні) Церкви і Східні Літургії

Ассирійська Апостольська Католицька (укр. соборна) Церква Сходу (Ассирийская Апостольская Кафолическая (укр. соборная) Церковь Востока; Apostolic Catholic Assyrian Church of the East) – одна із ранніх (орієнтальних) християнських церков, що відокремилась від первісної ойкумени після III-го Вселенського собору (431 р.). Дотримується *антіохійської традиції*. Має свою автономію в Індії. Її католицькою (уніатською) гілкою є **Халдейська Католицька Церква** [11].

Давні Східні (лат. Орієнтальні) Церкви (Ancient Eastern Churches) – це християнські Церкви, що відокремились від первісної ойкумени ще до розколу 1054 року після IV-го Вселенського собору (451 рр.): **Вірменська Церква** (*вірменська традиція*); **Коптська Церква** (*олександрійської традиції*); **Ефіопська Церква, Еритрейська Церква** (*олександрійської традиції*); **Маронітська Церква, Сирійська (Яковітська) Церква** (*західно-сирійської традиції*); **Сиро-Малябарська Церква** (в Індії), **Сирійсько-Маланкарська Церква** (в Індії) (Східні Церкви *антіохійської традиції*), [11].

Літургія апостола Якова (24 р. до н. е. – 62 р. н. е.) (Литургия апостола Иакова (24 р. до н. е. – 62 р. н. е.); Liturgy of St. James †62 AD) – одна із ранніх християнських Літургій, що сформувалася у I столітті на території Палестини. Її текст відносять до апостольської сирійсько-антіохійської групи літургій і приписують Якову (+44р.) – брату Господньому, що був першим ієрархом Єрусалимської Церкви. Текст складався із читання Євангелій, молитов та пісне співів; анафора схожа до інших християнських богослужінь, але тривалість її із читанням уривків із Біблії та молитвами й піснеспівами займала близько шести годин, що створювало певні проблеми для вірян, особливо у час переслідувань, а також хворі, старші люди та діти не могли витримати такого довгого богослужіння.

Порівняльний аналіз текстів літургій східних і західних обрядів показав, що вона найбільше подібна до латинської Меси Великого Четверга, а ще точніше – Меса має багата стильових і текстових запозичень із Літургії Якова. Вона збереглася у східно-сирійських та інших обрядах (в Єрусалимі, Олександрії, на о. Закінфі, на г. Синай, в Пд. Італії, Кіпрі, ін. місцях) й здійснюється один раз у році: 23 жовтня (5 листопада) – у день пам'яті апостола Якова. Цю літургію скоротив, доповнив і замінив новими молитвами Василь Великий. За традицією Кирила і Методія її було перекладено на церковнослов'янську мову [27; 53; 55].

Літургія євангеліста Марка (†80 р. н.е.) (Литургия євангелиста Марка (†80 г. н. э; Liturgy Evangelist Mark († 80 AD)) – одне із ранніх християнських богослужінь, що відноситься до олександрійської групи східних обрядів. Авторство її приписують Марку – автору другого Євангелія, який є одним із засновників єгипетського християнства в I ст. н.е., оскільки був секретарем апостолів Петра й Павла. Він проповідував християнство в Єгипті, зокрема в Олександрії та інших містах, де й загинув. Анафора схожа до візантійських та інших східних літургій, але за текстом і часом здійснення вона коротша від багатьох із них й справді відповідає короткому стилю євангеліста Марка. З I до XII ст. вона була однією з найпоширеніших східних літургій, що використовувалася багатьма християнськими обрядами. Згодом її доповнили 4 молитвами з візантійських літургій, але структура самої Служби Божої збереглася. Тексти з цими доповненнями дійшли до нашого часу [28; 57].

Літургія апостола і євангеліста Івана Богослова (†102 р.н.е.) (Литургия апостола и євангелиста Иоанна Богослова (†102 г. н. э.); Liturgy of St. John the Evangelist and Theologian (†102 AD)) – одна із ранніх християнських Літургій, що сформувалася у I столітті можливо на території Палестини або в Малій Азії. Приписують її апостолу і євангелісту Івана Богослову, наймолодшому та єдиному із апостолів, який помер своєю смертю, пережив проповідування у Малій Азії та інших територіях, переслідування, заслання на о. Патмос тощо. Як апостол він міг скласти Літургію, яку йому приписують і, можливо, вона існувала кілька століть, аж поки не була витіснена із літургійного вжитку в Малій Азії іншими богослужіннями, але збереглася в Ефіопській Церкві, де використовується і досі [21; 57].

Літургія Едеська всіх Апостолів (месопотамська; I ст. н. е.) (Литургия Эдесская всех Апостолов или месопотамская I века н.э.; Liturgy Edesska of the Apostles; messopotamska; I c. AD), авторство якої приписують апостолам Тадею (із70-и) і Марію, з якою пов'язані Літургії: Федора Мопсвестійського, Несторія, Нарссеса Прокаженого, Вапсуми, Малябарська св. апостола Томи [21; 28; 53].

Літургія Василя Великого (329-379) (Литургия Василия Великого (329-379); Liturgy of St. Basil the Great; 329-379) – одне із християнських богослужінь, що датується IV ст. й створене каппадокійцем Василем

Великим, засновником східного чернечого чину отців Василіан та разом із сестрою Макриною сестер Василіанок, автор чернечого статуту цього чину; засновник шкіл при монастирях, єпископ Кесарії Каппадокійської, який скоротив і змінив богослужіння самого апостола Якова, додавши нові молитви та нові богослужбові піснеспіви. Використовується майже у всіх східних християнських обрядах. Відомі її тексти на грецькій, коптській, вірменській та інших мовах. Українським обрядом використовується з часу поширення василіанського чернецтва й була відома вже у VI-IX століттях. На сьогоднішній день здійснюється 10-12 разів на рік, особливо на час Великого посту. За часом – триває близько двох годин [19; 21; 27; 28; 42].

Літургія Івана Золотоустого (347-407) (Літургія Иоанна Златоуста (347-407); Liturgy of St. John Chrysostom; 347-407)) – це Служба Божа, яка була скорочена і доповнена більшістю піснеспівів Константинопольським патріархом Іваном Золотоустим, що пристосував Літургію Василя Великого для столичного міста та його пишних храмів, їхніх традицій богослужінь з участю патріарха та самого імператора, які вимагали стислого й короткого, водночас величнього й захоплюючого містичного дійства з пишним виходом співаків з двох крилосів по черзі на середину храму (*катавасія*), урочистими солоспівами тропарів і кондаків тощо. Використовувалася майже усіма східними обрядами і до сьогоднішнього дня. Виконується щодня в монастирях та кожної неділі навіть у час Великого посту [19; 21; 27; 28; 42].

Літургія Раніше Освячених Дарів (Літургія Преждеосвящённых Даров; Liturgy of Presanctified Gifts) – одне із християнських богослужінь, яке приписують папі Римському Григорію I Великому (Двоєслову, Діалогу, 540-604), хоча більшість східних і західних літургістів наголошують, що вона була поширена до його понтифікату, але через те, що він реформував латинський обряд та поширив ряд богослужбових наспівів, то швидше всього разом з цим і узаконив використання на час Великого посту Літургії Ранішеосвячених дарів, яка має особливе призначення.

У перші століття виходу християнства із підпілля до Причастя приступало багато вірних, але оскільки частина людей була зайнята різними видами праці, то вони не встигали вранці висповідатися й приступити до причастя, а за канонами Вселенських соборів на одному престолі, один священник міг здійснити тільки одну Службу Божу. Тому на літургії, яка здійснювалася в другій половині дня, але не готувалася Євхаристійна жертва, бо вона вже відбулася на ранішній Службі Божій і Святі Дари вже були освячені на ранішній Літургії, можна було більшій кількості людей помолитися за здоров'я живих чи померлих, висповідатися і запричащатися й не порушити канонічного правила про один престіл і одного священника. До того ж Літургія Раніше Освячених Дарів за змістом і обрядом більше підходить до ідеї посту й каяття, ніж, наприклад, Літургія Івана Золотоустого. Використовується майже в усіх західних і східних християнських обрядах у час Великого посту [19; 21; 27; 28; 32; 42].

Applications**Appendix V. Glossary of Music and liturgical terms**

Alyluariy (from Heb. “Alleluia” which means “Praise God”) – independent part of religious music, which is sung by the priest after the proclamation “Apostle” and sung by two Krylos “Alleluia” (Apokal. 19: 1-6) [29, p. 613].

Anaphora (gr. ἀναφορά – “*anaphora*” - the rise) – poetic technique, repetition of words, sounds or syntax at the beginning of verse lines, stanzas in the Mass [29, p.662].

Antiphon (gr. ἀντίφωνο= *antifono*) – a song in which the lines are taken from the book of Psalms, which are alternately sung by two Krylos with refrains or to Jesus Christ or the Virgin Mary, written for daily, weekly and annual range of worship (in honor of the saints) or on Sunday. They have **three**. They are connected by small Litany and deliver an end to the Holy Trinity [29, p.175].

Mary (*Bulgar. Bohorodychen*) – a song in honor of the Virgin Mary [27; 51].

Risen – the song that is sung to the glorification of Christ's resurrection [51].

Velychalna – laudable song exalting the Savior, the Virgin Mary and the saints [27]. It starts with the words "We magnify you ..." The cycle of songs - magnified, consisting of *Kontakion* and *Ikos* called **a k a t h i s t**.

Exclamation - call (*staroslovyan. Vozhlas*) – brief address, which ends every priest appeals to the faithful of prayer [27; 51].

Dogmatic (gr. Δογματικός) – a song which proclaimed some dogma about Jesus Christ, including the dogma of the two natures [28; 51].

Litany (gr. λιτανεία = *litaneía* is translated as a special prayer) – is part of the liturgy; This collection of short proshen that delivers a priest or deacon, and the people responsible for each invitation: "Lord have mercy" or "Grant, Lord", and afterward the priest turns to the Virgin Mary or Jesus Christ, asking them about the burn [27; 31; 44; 51].

Litany are:

- 1) a large and peaceful “In peace let us pray to the Lord ...”;
- 2) small;
- 3) purely or double;
- 4) pleading “All Saints remembering ...” [44; 47, p.491].

Zadostoynyk – a song that is sung at Mass instead of Marian songs: “Right and just is ...” [27; 36; 51].

Oikos (gr. Ἴκος, Οἶκος, Oikos) – a house. In content song – the building in honor of the virtues and perfection of God; greater than *kontakion* and ends with one word *Kontakion* [27; 28; 36; 51].

Ipakoy (gr. Hypakoi) – a song that requires intense attention of the listener [27; 38; 51].

Irmos (gr. Εἰρμός - *irmos* – connect) – song that reminds one of the Old Testament songs; John Damascene gave them the correct form and melody. This - the original chant, which aims to link the other songs melody canon [51].

Canon (gr. κανόνας) – a song that consists of 9 songs, each of which in turn consists of several strophes and troparia and ends (bogorodichiy) BLESSED [30; 51].

Kontakion (gr. κοντάκιον – kondakion – eng. Small house) – short song in honour of the feast and sing along with the parallel troparion content [30].

Casted (from Gr. Λιτε) literary – request prayer, and songs called **litany** prayer (Gr. Λιτανεία – procession). Prayer requests are pronounced during evening hikes called *cast* [43; 51].

Communion – a song - poem selected from the psalm with the refrain “Alleluia”, performed during preparation for communion in the Eastern rites [27; 36].

Polyeleos (gr. Πολυελαίου, Gr. πολλάί – many, έλεος – mercy) – a song that is sung during matins. This verse from the Psalms 134 and 135, where every verse is repeated phrase: "as for ever His mercy ..." [36].

Prokimen (gr. προκειμένου – in order) – song-poem taken from the psalms and used before reading the Apostle shaped with stories from the Old Testament – **parameyi** [27; 51].

Svitylen (in Church Slavonic) – requests the outpouring of spiritual light [28].

Regulations –. charter.

Stichera (Gr. Στίχος – poems; that στίχο – verse) – selected songs, poems. Surplice is *samoglasny, like, aposticha surplice* [44; 51].

Triychen (Bulgar.) – a song in honor of the dogma of the Holy Trinity: “Sanctus Dei, ...” [27; 28].

Troparion (gr. Τροπάριο – hymn, anther) – a poetic story about the meaning of a holiday or a particular saint [33].

“I Believe” (“ I believe in one God ...”) – Christian *Creed*, which summarize the basis ideas of Christianity. In Western and Eastern rites have a mandatory part of the Mass or *Liturgy*, can be read or have executed recitative most common chant, in the Western Rite is the same hymn in *Latin* called **“Credo”**.

Skiniya (The Tabernacle) – temporary temple-tent, for divine services and offerings during 40-years-old of wandering Jews in the wilderness.

Appendix H. Oriental (Eastern) Church and the Eastern Liturgy

The Assyrian Apostolic Catholic Church of the East – one of the earliest (Oriental) Christian Churches separated from the original ecumene after the Third Ecumenical Council (431 year). Adheres to Antioch tradition. It has its autonomy in India. Her Catholic (Uniate) is a branch of **Chaldean Catholic Church** [11].

Ancient Eastern Churches (Lat. **Oriental**) – is the Christian Church, separated from the original eykumeny before splitting in 1054 after the IV-th Ecumenical Council (451 year): **Armenian Church** (Armenian tradition); **Coptic Church** (Alexandrian tradition); **Ethiopian Church, the Eritrean Church** (Alexandrian tradition); **Syrian (Yakovitska) Church** (west-syrion tradition); **Syro-Malyabarska Church (in India), Syrian-Malankarska Church (in India)**

(*Antiochian tradition of the Eastern Churches*) [11].

Liturgy of St. James – one of the earliest Christian liturgies, formed in the first century in Palestine. The text referred to the apostolic liturgies of the Syrian-Antioch and attributed to Jacob († 44 year) – Brother of the Lord, that was the first hierarch of the Jerusalem Church. The text consisted of reading the Gospels, prayers and hymns; anaphora similar to other Christian worship, but its duration with reading passages from the Bible and prayers and hymns took about six hours, which created some problems for the faithful, especially in time of persecution, as well as patients and older people and children could not withstand such a long service.

Comparative analysis of texts West and Eastern liturgies rites showed that it most similar to the Latin Mass of Holy Thursday, or more precisely – Messa has many stylistic and textual borrowings Liturgy of James. She remained in east-syriyskyh and other rites (Jerusalem, Alexandria, on the island Zakynthos, in Sinai, in the South Italy, Cyprus, etc. Ground) and carried out once a year: October 23 (November 5) - the day James' memory. This reduced the liturgy, supplemented and replaced by new prayers Basil the Great. Traditionally Cyril and Methodius it has been translated into Church Slavonic [27; 53; 55].

Evangelist Mark Liturgy (Liturgy Evangelist Mark) – one of the early Christian worship that belongs to the Eastern rites of Alexandria . Blame it attributed to Mark – author the second of the Gospels, one of the founders of Egyptian Christianity in the first century, because he was sekretary Apostles Peter and Paul. He preached Christianity in Egypt, including Alexandria and other cities, where he died. Anaphora is similar to the Byzantine and other Eastern liturgies, but the text and it is shorter implementation time many of them really meet short style Evangelist Mark. From I to XII century she was one of the most common Eastern liturgies, that was used by many Christian rites. She was subsequently supplemented with 4 prayers Byzantine liturgies, but Structure of the Mass continued. The text of these amendments have survived [28; 57].

Liturgy of St. John the Evangelist and Theologian (†102 AD) – one of the earliest Christian liturgies, formed in the first century, perhaps in Palestine or Minor Asia. Attribute it to the Apostle and Evangelist John, the youngest and the only apostle who died a natural death, experienced preaching in Asia Minor and other areas persecution, exile on the island Patmos and more. As an apostle, he could make the Liturgy, which he attributed to, and perhaps it has existed for centuries, until he was displacement of liturgical use in Asia Minor other devotions, but remained in the Ethiopian Church, which is still used [21; 57].

Liturgy of St. Basil the Great (329-379) – one of Christian worship that dates back to the fourth century and created Basil the Great of Cappadocia, founder of the Eastern monastic rank Basilian Fathers and together with his sister Macrina Basilian Sisters, the author of the monastic statute of rank; founder of schools in monasteries, Bishop of Caesarea in Cappadocia, who cut and replaced worship of the Apostle James, adding new prayers and liturgical chants new. It is used in almost all Eastern Christian rites. There her texts in Greek, Coptic, Armenian and

other languages. Ukrainian rite used since spread Basilian monks and was known already in VI - IX centuries. To date, carried out 10-12 times a year, especially in Lent. By the time – lasts about two hours [19; 21; 27; 28; 42].

Liturgy of St. John Chrysostom (347-407) – a Mass that was cut and completed the majority of chants Patriarch of Constantinople John Chrysostom, who adapted the Liturgy of Basil the Great to the capital city and its magnificent temples, their traditions involving worship of the emperor and the patriarch, who demanded short and brief, yet majestic and fascinating mystical action with lush release of two singers in turn opens itself to the middle of the church (confusion), solemn songs of troparia, kontakia and more. We used almost all Eastern rites to this day. Running daily in monasteries and even every Sunday during Lent [19; 21; 27; 28; 42].

Liturgy on Edess of the Apostles (Mesopotamian, 1-th century n.e.), attributed to the apostles Thaddeus (of 70) and Mariyu, which is related to the Liturgy: of Fedir Mopsvestiyskyi, Nestorius, Narssesa Leper, Vapsums, Malyabarska St. Apostle Thomas [21; 28; 53].

Liturgy of the Presanctified Gifts – one of Christian worship, which is attributed to Pope Gregory I the Great (Dialogist or Dialogue, 540-604), although most of the eastern and western liturgysts emphasize, that it was extended to his pontificate, but because he reformed the Latin rite and the liturgical chants extended range, the fastest with it, and legalized the use Lent Liturgy of the Presanctified Gifts that have special meaning.

In the early centuries of Christianity out of hiding to proceed Communion many believers, but because of the people was occupied by various types of work, they were unable to confess in the morning and proceed to the sacrament, and the canons of the Ecumenical Councils on one throne, one priest could make only one service God. Therefore, the liturgy, which was carried out in the afternoon, but not prepared Eucharistic sacrifice, because it has already happened to morning Mass and Holy Gifts have been sanctified in morning liturgy more people can pray for the health of living or dead, and confess receive communion not violate the canons of a throne and a priest. In addition, the Liturgy of Presanctified Gifts in content and ritual is more suitable to the idea of fasting and repentance, than, for example, the Liturgy of St. John Chrysostom. It is used in almost all Western and Eastern Christian rituals in Lent [19; 21; 27; 28; 32; 42].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

Документи:

1. Біблія. Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / за ред. отця-доктора Р. Турконяка. – 4-е повне вид. укр. мовою. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2011. – 1214 с.
2. Джерела Канонічного права православної Церкви. Вип. I. / Пер. з грец. Я. Туркало. – Харків: Вид-ня Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, 1997. – 117 с.
3. Документи II Ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 790 с.

4. Дьяния Вселенских Соборов. В 7 т. (4 кн.). – Санкт-Петербург: Воскресение, 1996. – 2144 с.
5. Кодекс канонів Східних Церков / Пер. з лат. проф. Й. Кобіва. – Львів: Видання оо. Василіан, 1995. – 471 с.
6. Типікони / Редкол.: ерм. Венедикт та ин. – Т. 1. [ТИПКОНИ]. – Львів: Свічадо, 2007. – 140 с.
7. Світильник істини. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові 1928–1929–1944 / Матеріали зібрав і упоряд. д-р Павло Сениця. – Ч. 1. – Торонто – Чикаго, 1973. – 715 с.; Ч. 2. – Торонто – Чикаго, 1976. – 663 с.; Ч. 3. – Торонто – Чикаго, 1983. – 960 с.
- Література:**
8. Абетка християнської науки і обряду. Скороч. вид. – Івано-Франківськ: ІФТА, 2002. – 339 с.
9. Булгаков С. В. Православие: Праздники и посты. Богослужения, требы, расколы и ереси / митрополит Сергей Булгаков. – М.: Современник, 1994. – 575 с.
10. Безклубенко С. Д. Музы на ложе Прокруста / С. Д. Безклубенко. – К.: Мыстэцтво, 1988. – 195 с.
11. Генік Л. Я. Історія християнства: Католицизм: У 2-х тт. Т. 1: Основні ідеї християнства: Навч. посібник для студентів ВНЗ / Л. Я. Генік. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. – 462 с.
12. Головацький Р. Пояснення богослужень / Родіон Головацький. – 2-е вид. – Львів: Місіонер, 1998. – 304 с.
13. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. В 10-и т. – Т. 1-10 / Гол. ред. В. Кубійович. – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1984.
14. История философии в кратком изложении / Пер. с чеш. И. И. Богута. - М.: Мысль, 1991. - 590с.
15. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К.: Знання, 2005. – 1200 с.
16. Карташёв А. В. Вселенские соборы / А. В. Карташёв. – М.: Республика, 1994. – 542 с.
17. Катехизм для парохів / Упоряд. о. д-ра М.-І. Любачівського. В 4 ч. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1961. – 344 с.
18. Катехизм Католицької Церкви. – Жовква: Місіонер, 2002. – 772 с.
19. Катрій Ю. Божественна Літургія – Джерело Святости / отець-доктор Юліан Катрій. – Львів: Місіонер, 2001. – 138с.
20. Катрій Ю. Господи, навчи нас молитися! / отець-доктор Юліан Катрій. – Нью-Йорк – Торонто: Вид-во оо. Василіан, 1981. – 166 с.
21. Керн К. Евхаристия (из чтений в Православном Богословском Институте в Париже) / Киприан Керн. – Изд. 2-е. – М.: Изд-во храма св. Космы и Дамиана, 1999. – 336 с.
22. Кияк С. Другий Ватиканський собор і суспільно-релігійні проблеми сучасності: Навчальний посібник / Святослав Романович Кияк. – Львів: Місіонер, 2011. – 302 с.
23. Козовик І. Історія філософії: Підручник для студ. / о. Іван Козовик. – Івано-Фрагківськ: Нова Зоря, 1995. – 820 с.
24. Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф. Філософія: dtv – Atlas: Пер. з 10-го нім. вид. / Худож. Аксель Вайс; Наук ред., пер. В. П. Розумний. – К.: Знання Прес, 2002. – 270 с.
25. Лаба В. Патрологія / отець-доктор Василь Лаба. – Вид. 2-е. – Рим: Вид-во Українського Католицького ун-ту ім. Св. Климента папи, 1974. – 552 с.

26. Лежогубський Т. Де знайти правду? / Теодозій Лежогубський. – Львів: Накладом Тов. Св. Ап. Павла, 1912. – 285 с.
27. Любачівський М.-І. Літургіка Ч. I, II. / отець-доктор Мирослав-Іван Любачівський. – Рим, 1990. – 180 с.
28. Марусин М. Божественна Літургія / отець-доктор Мирослав Марустн. – Рим, 1992. – 529 с.
29. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти тт. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. – Т. 1: А – Гонг. – М.: Советская энциклопедия; Советский композитор 1973. – 1072 с.
30. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти тт. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. – Т. 2: Гондольера – Корсов. – М.: Советская энциклопедия; Советский композитор 1974. – 960 с.
31. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти тт. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. – Т. 3: Крто – Околь. – М.: Советская энциклопедия; Советский композитор 1976. – 1104 с.
32. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти тт. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. – Т. 4: Окунев – Симович. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – 976 с.
33. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти тт. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. – Т. 5: Симон – Хейлер. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 1056с.
34. Музыкальная энциклопедия: В 6-ти тт. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. – Т. 6: Хейнце – Яшугин. Дополнения А-Я. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – 1008 с.
35. Наука про Службу Божу. – К.: Либідь, 1993. – 56 с.
36. Настольная книга священнослужителя. Т. 1. – М.: Издание Московской Патриархии, 1977. – 768 с.
37. О'колінз Д., Фаруджі Е. Г. Малий теологічний словник / Заг. ред. д-ра С. Мудрого. – Івано-Франківськ: ІФТКДІ, 1997. – 448 с.
38. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1994. – 389 с.
39. Ропс Д. Ключ к пониманию Священного писания Ветхого и Нового Заветов / Д. Ропс. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1982. – 687 с.
40. Рудницький А. Українська музика: історико-критичний огляд / Антін Рудницький. – Мюнхен: Дніпрова хвиля. – 1963. – 406 с.
41. Семь Вселенских Соборов / По руков. Четых-Миней Св. Димитрия Ростовского сост. Архиепископ Аверкий Таушев. – Санкт-Петербург, 1995. – 144 с.
42. Слободський С. Закон Божий. Підручник для сімі та школи / Пер. на укр. мову О. І. Кислюка. – К.: ФЕНТЕЗІ ЛТД, 1996. – 571 с.
43. Словник іншомовних слів / За ред. чл-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. – К.: Головредакція УРЕ, 1977. – 774 с.
44. Соловій М. Божественна Літургія / Мелетій Соловій. – Торонто, 1982. – 358с.
45. Степовик Д. Релігії, секти і культу світу / д-р Дмитро Степовик. – Вид.3-є. – Івано-Франківськ: ІФТКДІ, 1998. – 266 с.
46. Східні Церкви // Сопричастя. – 1997. – № 1. – 138 с.
47. Типик Української Католицької Церкви / Укладено о. Ісидором Дольницьким. – Львів: Свічадо, 2002. – 756с.
48. Федорів М. Українські богослужбові співи з історичного і теоретичного огляду. Ч.ІІІ. / М. Федорів. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. – 143 с.
49. Федорів Ю. Пояснення Богослужень та Святих Тайн / отець-доктор Юрій Федорів. – Львів: Свічадо, 1999. – 128 с.
50. Хома І. Нарис історії Вселенської Церкви / отець Іван Хома. – Рим: Український католицький ун-т ім. Св. Климента папи. – Львів: СТРИМ, 1990-1995. – 300 с.
51. Черемський П. Основні поняття літургії / Петро Черемський. – Львів: Місіонер, 1996. – 159 с.

52. Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики. Частина перша: Розвиток української музики від найдавніших часів до середини XIX ст. / О. Я. Шреєр-Ткаченко. – К.: Музична Україна, 1980. – 198 с.
53. Восточно-сирийский обряд [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/02.04.2013/> [17:09. 2017].
54. Литания [Електронний ресурс] // Режим доступу: Словари и энциклопедии на Академике // <http://dic.academic.ru/> [17.01. 2015]
55. Литургия Преждеосвящённых Даров [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://drevo-info.ru/articles/354.html/> [17.01. 2015].
56. Лященко Иван (Диакон). Литургия апостола Иакова [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.blagobor.by/article/liturgia/yakov/> [10.02. 2015].
57. Шафф Филип. История Христианской Церкви. Т. III: Никейское и посленикейское христианство 311–590 гг. по Христу. / Переводчик Рыбакова О. А. – 2-е изд. – Мичиган: Charles Scribner's Sons, 1910. – 684 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravmir.ru/aleksandriyskiy-obryad-traditsii-i-bogosluzhenie-koptskoy-i-efiopskoy-tserkvey/> [12.02. 2015].
58. Брюн Сергей. Александрийский обряд. Традиции и богослужение Коптской и Эфиопской Церквей. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravmir.ru/aleksandriyskiy-obryad-traditsii-i-bogosluzhenie-koptskoy-i-efiopskoy-tserkvey/> [12.02. 2015]
59. Второй Ватиканский собор [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> [16.10. 2014].

Lyubov Genyk

HISTORY OF THE FORMATION CHURCH RULES

In the article the brief history of the formation of the Eastern Churches ecclesiastical rules and contribution of Jesus Christ, the Apostles, the Fathers and Doctors of the Church, the Ecumenical Councils in the process of its formation. Analyzed and systematized various source of church rules (Documents of the Ecumenical Councils; Sources of Canon Law of the Orthodox Church; Code of Canons of the Eastern Churches; statutes: St. Sava, Jerusalem and Studied, Athos, prayer books, etc.). The article highlighted the following stages of the Divine Office: Old Testament (II-I thousand BC), Christ-Apostolic (I century AD.), Ecumenical councils (IV – XIV c.), Reform and Contrreform (XVI- XVIIIc.) current - (XIX-XXI c). Church usually in the east formed: the founders of monasticism Anthony, Pachomius, Basil the Great, Saint Sava, fathers Studites, Athos monks. St. Sava of Jerusalem gave the order of worship in monasteries. Fathers-Studites shared order of worship for the monasteries and secular people.

In the Eastern rites is liturgy: St. James, Basil the Great, John Chrysostom, Liturgy of Presanctified Gifts, St. Epiphany, Gregory the Great, Nestorius, James Baradei and other. Parts of Eastern Rite Liturgy: proskomidiya, Liturgy of the Word (liturgy announced) liturgy victim (Liturgy of the Faithful).

*On the article attached **glossary of Music and liturgical terms (see: Applications).***

Key words: *Saints: Anthony, Pachomius, Basil the Great, Saint Sava, the Fathers - Studites, Athos monks is authors ancient Charters: Jerusalem and the Studied. Akathist; Alyluariy; Anaphora; Antiphon; Bohorodychen; Troparion; Kontakion; Litany - a large, small, peaceful, pleading; Communion; Cherubic Hymn; Creed; Risen; Velychalna; Exclamation - call; Dogmatic; Zadostrynyk; Oikos; Ipakoy; Irmos; Canon; Casted; Poliyeleos; Prokimen; Communion; Tryichen; Troparion and Kontakion; Svitylen; Stichera and religious songs.*